

Zafer Şenocak'ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* Adlı Deneme Örneğinde Kuşaklar Arası Geçişin Dinamikleri

The Dynamics of Intergenerational Transition in Zafer Şenocak's Essay *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation*

Gülsüm YILMAZ¹

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Erzincan, Türkiye

¹Erzincan Binali Yıldırım University, Department of Foreign Languages School of Foreign Languages, Erzincan, Türkiye
gyilmaz@erzincan.edu.tr

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Şenay KAYĞIN²

²Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı, Erzurum, Türkiye

²Atatürk University, Department of German Language and Literature, Faculty of Letters, Erzurum, Türkiye

*senay.kaygin@atauni.edu.tr

Bu makale, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan "Reinhard Jirgl'in *Die Unvollendeten* ve Irene Dische'nin *die Großmama Packt aus Romanlarında Üç Kadın Kuşağın Kültürel Belleği Aktarma Rollerini* (SD-2022-11154) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

This article is prepared from the doctoral dissertation titled "The Roles of Three Female Generations in the Novels *Die Unvollendeten* by Reinhard Jirgl and *die Großmama Packt aus* by Irene Dische" (SD-2022-11154) defended at the Institute of Social Sciences, supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit.

Geliş Tarihi/Received 21.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted 22.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 25.06.2025

Cite this article as: Yılmaz, G. & Kaygın, Ş. (2025). The dynamics of intergenerational transition in Zafer Şenocak's essay *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation*, *Current Perspectives in Social Sciences*, 29(2), 225-236.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

1960'larda Almanya'ya göç eden birinci kuşak Türk işçiler, Anadolu'nun kırsal kesimlerinden gelerek farklı bir kültürel ortamla karşılaşmış ve bu süreçte uyum sorunları yaşamıştır. Geleneksel yaşam biçimlerini sürdürme çabaları, Almanca öğrenmelerini ve Alman toplumuna entegrasyonlarını zorlaştırmıştır. Buna karşılık, hem Türk hem Alman kültürlerini deneyimleyen sonraki kuşaklar, bu deneyimlerini edebi bir perspektiften ele alarak göçmen edebiyatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu çalışmada, göçmen edebiyatı çerçevesinde Zafer Şenocak'ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı deneme yapıtındaki bellek ve kimlik temsilleri incelenmiş; köklerinden, yani dil, kültür ve inanç pratiklerinden uzak kalan kuşakların aidiyet duygularını nasıl korumaya çalıştıkları analiz edilmiştir. Bununla birlikte, Şenocak'ın söz konusu denemesi ile Reinhard Jirgl'in *Die Unvollendeten* adlı romanı, kimlik ve kültürel bellek bağlamında karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Her iki metnin de, göç olgusunu yalnızca fiziksel bir yer değişimi olarak değil, aynı zamanda bireyin bellek yapısını ve kimlik inşasını derinden etkileyen bir dönüşüm süreci olarak yorumladığı görülmektedir. Bu çerçevede, farklı tarihsel ve kültürel argümanlardan beslenen Şenocak ve Jirgl'in yapıtlarının, göç ve bellek ekseninde ortak sorunsallar etrafında buluştukları anlaşılmaktadır. Her iki yazar da, bireyin ve toplulukların çocuklukla şekillenen, anıların yoğunlaştığı anayurtla kurdukları bağları ve bu bağların kimlik ile kültürel belleğin oluşumundaki belirleyici rolünü sorgulamakta; böylece edebiyat aracılığıyla belleğin kuşaklar arası aktarımındaki kırılma ve sürekliliklere ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: göç, kuşak, bellek, kimlik ve aidiyet duygusu, çok kültürlülük.

Abstract

In the 1960s, the first generation of Turkish workers who migrated to Germany came from rural regions of Anatolia and encountered a markedly different cultural environment, which led to various adaptation challenges. Their efforts to preserve traditional ways of life often hindered their ability to learn German and integrate into German society. In contrast, subsequent generations, who experienced both Turkish and German cultures, reflected on these experiences through a literary lens and made significant contributions to migrant literature. In this study, reflections of memory and identity in Zafer Şenocak's essay *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* were analyzed within the context of migrant literature. The focus was placed on how generations who remain distant from their homeland, as well as from its language, culture, and religious rituals, strive to preserve a sense of belonging and identity. Furthermore, a comparative analysis was conducted between Şenocak's essay and Reinhard Jirgl's novel *Die Unvollendeten*, with a particular emphasis on themes of identity and cultural memory. Within this framework, it is observed that the works of Zafer Şenocak and Reinhard Jirgl, despite originating from distinct cultural and historical arguments, converge on a shared thematic ground when addressing migration and memory. Both authors engage with the relationship individuals and communities establish with their homeland—a space rooted in childhood and filled with accumulated memories—and critically examine how this relationship influences the construction of memory and identity.

Keywords: migration, generation, memory, identity and sense of belonging, multiculturalism.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'da yaşanan kültürel, sosyal ve ekonomik çöküşün etkileri uzun bir süre devam etmiştir; savaşta milyonlarca vatandaşın hayatını kaybettiği Almanya, iş gücü ihtiyacını karşılamak için başka ülkelerden işçi temin etmek zorunda kalmıştır. Ülkede koşulların iyileştirilmesi doğrultusunda toplumsal, sosyal ve ekonomik kalkınma öncelikli hale gelmiştir. Öyle ki, "iş gücünden daha fazla iş imkânının bulunması nedeniyle bu dönem Almanya'da 'ekonomik mucize' (Wirtschaftswunder) yılları olarak anılır. 1960'ların başında Türkiye ile Almanya arasında yapılan iş gücü anlaşması çerçevesinde Türkiye'de iş bulma ofisleri kurularak ucuz iş gücü sağlanmaya çalışılmıştır. Güney Avrupa ülkelerinden de Almanya'ya göç eden işçiler olsa da göç edenlerin büyük bir kısmını Türkiye'den, özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinden gelen köylüler oluşturmaktadır. Bu sebeple Almanya'da 'yabancı' (der Fremde) terimi çoğu zaman Türk ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır" (Demirağ ve Kakışım, 2018, ss. 126–135).

'Misafir işçi' (Gastarbeiter) terimi de bu dönemde yaygınlaşmıştır; aslında genel beklenti ve yasal düzenlemeler, Almanya'ya gelen bu geçici işçilerin birkaç yıl sonra ülkelere geri dönmeleri yönündedir. Ancak bu beklenti gerçekleşmemiş; misafir işçiler işlerini koruyarak aile üyelerini – eşlerini ve çocuklarını – yanlarına almış ya da Almanya'da evlenip aile kurmuşlardır. Bu gelişmelerle birlikte misafir işçiler, Alman toplumunun bir parçası haline gelmişlerdir (Demirağ ve Kakışım, 2018, s. 127). Ancak tüm bu değişimlere rağmen, misafir işçiler Alman toplumu içinde hâlâ "öteki" veya "dışarıda" olarak görülmeye devam etmiştir. Nitekim Zafer Şenocak, yıllar önce 1994'te kaleme aldığı *War Hitler Araber? IrreFührungen an den Rand Europas* adlı denemesinde, misafir işçi Türklerin kimlik, kültür ve inanç çerçevesinde "başka" ve "öteki" olarak görülme meselelerine dikkat çekmiştir (1994, ss. 62-64). Aradan yıllar geçmiş ve vatandaşlık hakkı gibi önemli değişiklikler gerçekleşmiş olmasına rağmen, bu algı hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu toplumsal dışlanma ile bağlantılı olarak, ilk kuşak göçmenler dil öğrenme sürecinde büyük zorluklar yaşamış ve çoğunlukla düşük eğitim seviyeleri nedeniyle Alman toplumunun dışında, kenar mahallelerde ve işçi yurtlarında izole bir şekilde bir arada bulunmuşlardır. Yabancı bir ülkede olmanın getirdiği belirsizlik ve yoğun aidiyet duygusuyla, kendi toplumlarına ait bireylerle kurdukları dostluklar onlar için bir güven alanı oluşturmuş, bu da ağırlıklı olarak Türkçe konuşarak günlük hayatlarını sürdürmelerine neden olmuştur. Bu anlamda fiziksel olarak Almanya'da varlıklarını sürdüren Türkler, zihinsel ve kültürel anlamda Türkiye'ye bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bu durum, Almanca öğrenmelerinin yanı sıra Alman toplumuyla sosyal ve kültürel entegrasyonlarını da önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Diğer taraftan anne babalarının yaşadıkları zorlukları gözlemleyerek büyüyen sonraki kuşaklar, belleklerinde biriktirdikleri gurbet deneyimlerini ve ebeveynlerinin aktardıkları memleket anılarını temel malzeme yaparak "göçmen edebiyatı" olarak adlandırılan bir edebi türün oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.¹ Dolayısıyla 1980'lerden itibaren bu edebi tür, 1960'ların başında Almanya'ya gelen işçilerin, ikinci kuşak çocuklarının ve üçüncü kuşağı oluşturan torunlarının edebi anlatılarıyla şekillenmiştir.

Bu çalışmada, ebeveynleriyle birlikte Almanya'ya göç eden ve burada eğitim alarak Almanca'yı iyi bir seviyede öğrenen ikinci kuşağı temsil eden yazar Zafer Şenocak'ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation*² adlı çalışması temelinde, Almanya'da büyüyen veya Almanya'da doğup büyüyen Türk işçi çocuklarının değişen koşulları üzerinden kuşaklar arası geçişin dinamikleri irdelenmiştir. Bu dinamiklerin odak noktasını bireysel, toplumsal ve kültürel bellekle birlikte kimlik olgusu oluşturmaktadır. Zafer Şenocak'ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı deneme örneği okuma temelinde analiz edilmiştir. Yazarın denemesi, Almanya'ya gelen ilk kuşak misafir işçilerin, geldikleri andan itibaren yaşadıkları deneyimlerin sahnelendiği kısa öykülerden oluşur. Geçmişe dair anımsamalar, belleğin kısa kesitlerini yansıtarak bireysel ve toplumsal belleğinin izlerini taşır. Almanya'daki misafir işçilerin çoğunluğunu oluşturan Türklerin uyum süreçlerini, kültürlerini ve kimliklerini koruma mücadelelerini, ayrıca Almanların Türklere karşı tutumlarını ele alan bu çalışma, Şenocak'ın üçüncü deneme çalışmasıdır.

Bu bağlamda Alman edebiyatının yeni çağ yazarlarından Reinhard Jirgl'in *Die Unvollendeten* adlı romanı, tıpkı Zafer Şenocak'ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı çalışması gibi, göç, aidiyet, kimlik, anı ve bellek gibi temaları temel alarak kültürel ve kolektif bellek bağlamında yaklaşımlar sunar. Göçmen edebiyatı perspektifinden ele alındığında, her iki

¹ Aslı Almanca olan ve bu çalışmada birincil kaynak olarak kullanılan *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı yapıttan yapılan alıntıların Türkçe çevirileri tarafımızca yapılmıştır. Şenocak, Z. (2001). *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation*. Essays. München: Babel Verlag.

yazarın yapıtları, bireysel bellek ve kimlik inşa süreçlerinin anayurttan uzak bir yaşamda nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Göç etme nedenleri farklı olsa da her iki yazar, ebeveyn kuşağının anıları ve deneyimlerinin etkisi altında kalarak kimliklerini ve bireysel bellek içeriklerini oluşturmuşlardır. Bu etki, edebi metinlerde belirgin şekilde görülmektedir. Yazarlar, ebeveyn kuşağının yaşantılarını temel malzeme olarak kullanmakta ve bu deneyimleri özkurmaca ile zenginleştirip öykülemektedirler. Dolayısıyla yazarların “metinlerinin odak noktasında kurmaca ya da otobiyografik özelliklere sahip, üzerinde yaşadıkları ülkenin tarihsel geçmişinde ve kendi geçmişindeki yerini ve kimliğini tanımlama çabasında olan bir ben anlatıcı bulunmaktadır. Kendilerini ailelerinin sosyal bir uzantısı olarak gören göç eden kuşağın ikinci ve üçüncü kuşak temsilcilerinden olan bu yazarlar tarihsel ve sosyal olayları edebi metinlerinin merkezine yerleştirirler” (Onaran, 2014, ss. 61-62). Böylece, göçmen kimliğinin inşasında bireysel ve kolektif bellek arasındaki etkileşim, edebiyat aracılığıyla yeniden yorumlanmakta ve göç deneyimi edebi bir ifade alanına taşınmaktadır.

Anayurttan Uzaklaşma ve Kuşaklar Üzerindeki Etkileri

Göçler, toplumsal yapıları derinden etkileyen, büyük ölçekli sosyal olaylardır. Zorunlu göçler veya ekonomik ve sosyal nedenlerle isteyerek yapılan göçler, her durumda anayurda dair anıların başka coğrafyalara taşınmasına yol açar. Ancak bu süreçte, anıların özgünlüğü zamanla kaybolabilir veya değişebilir. Fransız sosyolog Maurice Halbwachs da sosyal çevrenin değişmesiyle birlikte zamanla anıların bozulacağını ya da unutulacağını belirtir (Halbwachs, 1985, ss. 367-368). Benzer şekilde savaş, soykırım ve doğal afetler gibi kitlesel olaylar da toplumsal ve kültürel yapıları derinden etkileyen olaylar olup, toplumsal belleğin bozulmasına ve unutma sürecinin başlamasına neden olabilir. Nuri Bilgin’in *İnsan İlişkileri ve Kimlik* (1996) adlı çalışmasında zorunlu göç konusu ele alınırken savaş, soykırım gibi tarihsel ve sosyal olayların, geçmişle kurulan bağlarda derin bir kopuşa yol açtığı vurgulanmaktadır. Ayrıca bu tür olayların üzerinden uzun bir zaman geçmesiyle, geçmişte yaşananlarla kurulan bağların zayıfladığı ve bu tür olayların unutulmasında en büyük etkenlerden birinin bu kopuş olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Bilgin, toplumsal belleğin zamanla bozulmaya ve zayıflamaya eğilimli olduğunu ifade etmektedir (Bilgin, 1996, ss. 24-25).

Göçün sebepleri ne olursa olsun, göç ettikten sonra yeni topraklarda dünyaya gelen ikinci ve sonraki kuşaklar, anayurt olgusunu büyük ölçüde ebeveynlerinin aile içindeki pratiklerinden ve anıların paylaşımından öğrenirler. Bu nedenle bu kuşakların belleği, ata kuşağın anıları ve geçmiş deneyimleri üzerine yapılan sohbetlerle şekillenir ve ait oldukları toplumun aidiyet duygusunu, kültürünü, tarihini ve geleneklerini önceki kuşaklardan miras olarak devralırlar (Bach, 2007, s. 64). Zafer Şenocak ve Almanya’da doğup büyüyen diğer Türk kökenli yazarlar; arşiv belgeleri, tarihsel olaylar ve ebeveynlerinin sözlü olarak aktardıkları deneyimler ışığında geçmişe, bir toplumun demografik yapısındaki dinamiklerini sarsan göç gibi sosyal olaylara ve tarihsel olaylara ata kuşağından farklı bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır (Welzer, 2002, s. 168). Bu yazarlar anayurtlarından çok uzakta, göç sonrası iç içe geçmiş toplumsal ilişkiler ve kültürel alışverişler çerçevesinde kendilerine özgü öznel kişilikler ve aidiyet duyguları geliştirerek kendi kimliklerini inşa etmişlerdir.

Kuşaklar arası aktarımdan bahsederken, öncelikle kuşakların sınıflandırılmasını yapmak faydalı olacaktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kuşakların sınıflandırılması, isimlendirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda hâlâ bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Kuşakların nasıl ayrılması gerektiğine dair bilimsel bir uzlaşma olmamakla birlikte, yüzyılın sonlarına doğru medyanın ortaya attığı pek çok kavram bu karmaşıklığı daha da artırmıştır. Krüger, doktora çalışmasında, 1990’lardan itibaren herhangi bir toplumsal veya pop kültürel olayla birlikte hemen bir kuşak kavramının türediğini belirtmektedir (2020, ss. 85-144). Modern teknolojilerin gelişimi de bu kavramın genişlemesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, 68 kuşağı gibi tarihsel bağlamda şekillenen kuşak tanımlamalarının yanı sıra günümüzde medya tarafından yaygınlaştırılan X, Y ve Z kuşakları gibi kategoriler de toplumsal söylemde yer edinmiştir. Ancak bu isimlendirmeleri anlamlandırabilmek için öncelikle kuşak kavramının tarihsel ve bilimsel temelini ele almak gerekmektedir.

Bu bağlamda, kuşak kavramı yalnızca biyolojik bir olgu olarak değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir süreç olarak da değerlendirilmelidir. İnsan yaşamının doğal döngüsü, kuşaklar arasında bir süreklilik sağlarken, kültürel ve toplumsal bellek de kuşaklar arası aktarımla biçimlenmektedir. Sigrid Weigel, *Generation, Genealogie, Geschlecht* (2002) adlı çalışmasında, kuşak kavramının çok katmanlı yapısına dikkat çekerek bu kavramın hem yaş gruplarını hem de zamansal ve soy bilimsel bir boyutu içerdiğini belirtmektedir (2002, s. 163). Terimin kökeni Latince *generatio* ve Yunanca *genesis* kelimelerine dayanmakta olup, tarih boyunca yaratılış, soy ve tanıklık gibi farklı anlamlar yüklenmiştir. Günümüzde ise kuşak kavramı, yalnızca tarihsel bir ardıllık bağlamında değil, aynı zamanda belirli toplumsal grupların ortak deneyimleri temelinde tanımlanmaktadır. Weigel,

kuşakların yalnızca anlatılar yoluyla değil, aynı zamanda istatistiksel veriler aracılığıyla da incelendiğini vurgulayarak, bu kavramın doğa bilimleri ile beşerî bilimler arasındaki kesişim noktasında yer aldığını ifade etmektedir (Weigel, 2006, s. 11). Böylece kuşak kavramı, biyolojik köken ile kültürel ve tarihsel bellek arasındaki etkileşimi içeren, dinamik ve çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Kuşaklar Arası Geçişin Dinamikleri: Anı-Bellek-Kimlik

Weigel'e göre her kuşak, kendisinden önce gelen kuşakların deneyimlerini, bilgilerini ve miraslarını devralarak kendi kimliğini oluşturur; bu çerçevede bireyler, yaşadıkları döneme özgü tecrübelerle kimliklerini inşa ederler. Geçmişle kurulan bağlar, bireylerin soyağacını oluşturur; bu şekilde tarihsel ve kültürel bir süreklilik sağlanır. Tüm bu unsurlar, insanların tarihsel bağlantılarını ve geçmişlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Bireyler, önceki kuşaklarla kurdukları bağları soy ağacı üzerinden görerek kendi kimliklerini ve toplum içindeki yerlerini belirleyebilir; bu nedenle soy ağacı, köken ve ardıllık doğrultusunda yapılandırılır. Böylelikle hem bireysel hem de toplumsal bir aidiyet duygusu ortaya çıkar (2006, s. 116).

Almanya'ya ilk giden kuşağın beraberinde götördükleri çocukları, kökenlerine ve kültürel ardıllıklarına bağlı kalarak Türk geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu kuşak, aile üyeleriyle birlikte Türk geleneksel yaşam biçimini ve kültürünü devam ettirmiştir. Söz konusu kuşaklar, aile içi paylaşım yoluyla Assmann'ın *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* çalışmasında belirttiği "kuşaktan kuşağa aktarılan iletişim belleği" kavramına uygun bir yaşam biçimini benimsemişler bu belleğin "anıları sınırlı bir süre boyunca sakladığı" tezini doğrulayan bir kültürel aktarım gerçekleştirmişlerdir (2005, ss. 50-56).

Anayurt- gurbet ikileminde anılar biriktiren birinci kuşak taşıyıcılar hayatta iken iş göçüne tanık olan çocuklarına ve sonraki torun kuşağa anayurda ait deneyimlerini ve anılarını aktarmışlardır. Bu bağlamda Almanya'ya giden ilk kuşağın çocuklarında anayurt /Türkiye olgusu çok belirgin iken torun kuşağın belleğinde bu argümanların izleri biraz zayıflamıştır. Zira anıların sahibi taşıyıcılar hayattan ayrıldığında veya bu anılar başka bireylere aktarıldığında özgün halleri kaybolmuş ve zamanla unutulmuştur (Assmann, 2005, s. 50). Dolayısıyla, anayurda ilişkin anıları aktaranların yokluğu, anayurt olgusunun sonraki kuşakların belleğinde giderek silikleşmesine neden olmuştur.

Bu nedenle anayurt olgusundan uzaklaşan ve Almanya'nın kültürel değerleri ile modern yaşam biçimi içinde büyüyen üçüncü kuşak, Türklük ve Almanlık arasında çifte kimlik, çifte bilinç ve çifte değerlilik gibi ikilemlerle karşı karşıya kalmış; bu süreçte kültürel çatışmaların etkisiyle kuşaklar arasında zihinsel bir kopuş yaşamıştır. Kendini ne tam anlamıyla Alman ne de tam anlamıyla Türk hisseden bu kuşak, kimlik arayışı içinde bocalamış, ancak zamanla her iki kültürle de ilişki kurabilen yeni bir kimlik biçimi geliştirmiştir. Şenocak, bu durumu "özerk bir kimlik" olarak tanımlayarak, üçüncü kuşağın kimliğinin ne tamamen Türk ne de tamamen Alman olduğunu, ancak her iki kültürel alanla da temas halinde bir kimlik inşa ettiğini belirtir (2001, ss. 59-60).

Şenocak, göçmenlerin belleklerinin yalnızca geçmişe bağlı kalmadığını, aynı zamanda içinde bulundukları toplumsal ve siyasal ortamla şekillendiğini vurgular. Bu süreçte özellikle dil, kimlik oluşumunda merkezi bir rol oynar. Eğitim, sosyal, kültürel ve iş ilişkileri gibi farklı alanlarda Türkçeyi ve Almanca'yı deneyimleyen göçmenler, her iki dile ve dolayısıyla her iki kültüre dair farklı anlam katmanları oluştururlar. Şenocak, göçmenlerin yalnızca iki kültür arasında sıkışıp kalmadığını, aksine bu ikiliği aşarak kendilerine özgü bir kimlik modeli yaratabileceklerini savunur. Bu model, bireyin geçmişine yabancılaşmadan ama aynı zamanda onu katı bir aidiyet çerçevesinde sınırlandırmadan şekillenen bir kimlik anlayışını temsil eder. Dolayısıyla sadece geçmişin bir devamı olarak değil, aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal bağlamla sürekli etkileşim içinde olan inşa edilen bir kimlik anlayışdır.

"En uzun süre yaşadığım ve beni en çok şekillendiren şehir Münih'ti. Ankara'm, İstanbul'um ve Münih'im artık Berlin'de. Her insanın sınırları, haritadan çok daha farklı olan kendi kişisel coğrafyasına aittir. Eğer bu şehri anılarım için yaşanabilir kılmaysaydım, Berlin'de kalmazdım" (Şenocak, 2001, ss. 22-23). Alıntıda yer alan açıklamaya göre, Münih, Ankara, İstanbul ve Berlin gibi şehirlerin Şenocak'ın kimlik gelişimi için ne denli önemli noktalar olduğu hakkında bir fikir verir. Bu şehirler arasında bir bağ kurarak kimliğini tanımlamaya çalışan yazar, hem geçmişle hem de şu anki yaşamıyla bir ilişki kurmaya çalıştığını ifade etmektedir. Böylece uzun süre yaşadığı Münih'te bir kimlik oluşturduğunu belirterek, şehri "yaşanabilir" kılmaya çalıştığını da ifade etmektedir. Yazarın bu açıklamaları, bir kişinin çevresi ve yaşadığı yerin kimliğini oluşturmak için nasıl bir

etkileşimde bulunduğunu düşündürür. Yazar, bu ifadesinde belleğin ve kimliğin, özellikle de bir insanın yaşamının farklı şehir ve deneyimlere dayalı olarak nasıl şekillendiğini ve bu kimliğin zamanla nasıl evrildiğini anlatan düşüncelerini dile getirmektedir. Bu düşüncesini farklı bir bakış açısıyla ele aldığı *Für eine autonome Deutsch-türkische Identität* başlıklı denemesinde Şenocak, “Almanya-Türkleri” ifadesini bilinçli bir tercihle kullanmıştır. Zira bu ifade, Almanya’daki Türklerin kimliğini tanımlarken yalnızca coğrafi ve kültürel bir kökeni değil, aynı zamanda iki kültür arasında gelişen ve dış dinamiklerle şekillenen bir kimlik sürecini de yansıtır. Bu kimlik, özellikle üçüncü kuşağın hem geçmişiyle hem de içinde bulunduğu toplumla kurduğu ilişkiyi içeren çok katmanlı bir yapıdadır.

Yazar bu noktada, “Alman-Türkler” ve “Türk Almanlar” gibi tanımlamaların toplumlar arasında bir tür yer değiştirmeye ya da ikili bir kimlik oluşturmaya yol açarak büyük bir risk taşıdığını belirtir. Bu nedenle, “Almanya-Türkleri” ifadesinin hem Almanya’daki yaşamı hem de Türk kökenli bir geçmişi koruyan bir kimliği nitelediğini vurgular. Bu bağlamda, kimliğin yalnızca içinde bulunulan yerle değil, aynı zamanda kültürel mirasla da şekillendiğinin altını çizerek (2001, s. 58). Zira göçmenler, yaşadıkları ülkenin kültürel kodlarını öğrenirken, aynı zamanda kendi geçmişlerinden ve kolektif belleklerinden beslenirler.

Şenocak’a göre bellek ve kimlik, sadece coğrafi sınırlarla belirlenen bir durum değildir. İnsanlar, gittikleri yerlerdeki dil, kültür, inanç ve ritüeller gibi unsurlarla kendi kimliklerini canlı tutmaya çalışırlar ve bu unsurlar zamanla dönüşerek, bellek ve kimliğin dinamik bir şekilde inşa edilmesini sağlar. Bu durum, kuşakların doğduğu yerden ve kültürden uzaklaşmış olsalar dahi, köklerinden ve kimliklerinden tamamen kopmadıklarını ve deneyimlerini bir şekilde yaşatmaya çalıştıklarını gösterir.

Yazar, göçmenlerin yalnızca içinde bulundukları toplumun kimlik kategorileriyle tanımlanamayacağını, aynı zamanda geçmişleriyle kurdukları ilişkinin de bu sürecin belirleyici bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, göçmenler bir yandan yaşadıkları ülkenin kültürel kodlarını öğrenirken, diğer yandan kendi kolektif belleklerinden beslenmeye devam ederler. Bu çift yönlü kimlik inşasını şu sözlerle dile getirir: "Eskiden insanlar kökenlerinden koparılmış olur ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yeni topraklarda kendilerine yer edinmeye çalışırlardı. Bugün ise insanlar, beraberlerinde getirdikleri kökleri koruyup yabancı topraklara dikmeye çalışıyorlar" (2001, s. 59).

Bellek açısından bakıldığında, Şenocak, göçmenlerin geçmişe duygusal yaklaşımlarının onları içine kapatabileceğini belirtirken, aynı zamanda geçmişin belleği besleyerek kimliğin sağlıklı bir şekilde oluşmasına yardımcı olduğunu ifade eder. Göçmen bireyin kimliği yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geçmişle bugün arasındaki sürekli bir müzakerenin de ürünüdür. Ancak, geçmişle kurulan bağ, kuşaklar arası aktarımda, özellikle son kuşağa gelene kadar zayıflar. Bu bağlamda Şenocak, *Für eine autonome deutsch-türkische Identität* adlı denemesinde, kimliğin sabit bir yapı olmadığını, aksine sürekli değişen ve dönüşen bir süreç olduğunu vurgular. Kimlik inşası ve kolektif belleğin göçmenler için nasıl şekillendiği ve dışsal faktörler tarafından nasıl yönlendirildiği üzerine de odaklanılabilir. Şenocak’ın ifadesiyle: "Almanya-Türkleri kolayca duygusal olarak manipüle edilebilir ve bu şekilde istismar edilebilirler. Şu ana kadar, kendi sesleri ve çıkarlarının bir tarafinkilerle ya da diğer tarafinkilerle tam olarak örtüşmesi gerekmediğini bilme farkındalıkları yoktur" (2001: 59). Göçmenler, kendi kimliklerini sadece bulundukları yerle değil, aynı zamanda kültürel mirasları ve geçmişle kurdukları bağlarla inşa ederler. Bu bağlamda, Almanya-Türklerinin "kendi sesini bulamamış" olmaları ve "çıkarlarının her iki tarafın çıkarlarıyla her zaman örtüşmemesi" durumu, kimlik arayışları ve toplumsal belleğin şekillenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu belirsizlik, onların hem bireysel hem de toplumsal belleklerinin çatışmalı bir alan içinde gelişmesine yol açar.

Ancak sonraki kuşakların dil becerilerini kazanmalarıyla birlikte, kendi seslerini buldukları söylenebilir. Böylece, ilk kuşaktan başlayan kimlik ve kolektif bellek aktarımı, Almanya’da doğup büyüyen kuşaklar arasında, bu çatışmalı bellek dinamiklerinin merkezine yerleşir. Assmann’a göre, kuşak belleğinin ortalama yaşam süresi seksen yıl olarak kabul edildiğinde, Almanya’ya gelen ilk kuşağın yaşama veda etme aşamasına yaklaşmakta olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Türk kimliğinin ve kolektif belleğin yaşatılması açısından, ilk kuşağın anılarını ve deneyimlerini yazmaları büyük bir önem taşır. Assmann, bu sürenin yarısının bir eşik oluşturduğunu ve yaklaşık kırk yıl sonra kuşakların anılarını yazma eğiliminde olduklarını ileri sürer (2005, ss. 50-56). Göçmenlerin geçmişle kurdukları bağlar, özellikle bu eşik dönemiyle yeniden şekillenir. Şenocak da ebeveyn kuşağıyla birlikte, kendisinin ve Almanya’daki Türk işçilerinin bu ülkeye ilk geldikleri günden itibaren anılarını ve deneyimlerini yazarak toplumsal bağlamdaki yerlerini koruduklarını ifade eder. Böylece, bireysel ve kolektif belleğin dinamikleri, anayurttan farklı bir coğrafyada canlı kalmaya devam eder. Son yıllarda yapılan geniş çaplı çalışmalar, Moller’in belirttiği gibi “ailevi anıların bireylerin tarih bilincini ne kadar etkilediğini kanıtlamaktadır. Bu da tarihsel bellekte aile anılarının rolünü, toplumsal anımsama biçimleriyle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar” (Moller, 2010, s. 6). Bu şekilde, kuşaklar arası bellek aktarımı,

göçmenlerin kimlik inşasında ve toplumsal belleğin evriminde önemli bir rol oynamaktadır.

Kuşak belleği, bir grup insanın sahip olduğu benzer deneyimlerden ziyade, bu deneyimlerin nasıl işlendiğiyle şekillenir (Moller, 2010, s. 4). Bireyler, geçmişlerini bir önceki kuşağın anılarıyla zenginleştirerek yansıtır. Bu süreçte, bireyin deneyimlerini nasıl algıladığı ve sınıflandırdığı önemlidir. Her kuşak değişiminde, yeni kuşaklar geçmişin anılarını genellikle medya teknolojileri veya göç gibi tarihsel ve sosyal olayları yaşayan ilk kuşağın biyografik anıları aracılığıyla öğrenir. Bu durumda yazar Şenocak, yapıtlarının çoğunda kuşaklar arası sürekliliği sağlarken, aynı zamanda hem kendinin hem de çağdaşı diğer Türk bireylerinin belleğinin nasıl oluştuğunu ve evrildiğini de inceler. Geçmişin bu şekilde aktarılması, bireylerin kimliklerini şekillendirmelerine ve toplumsal belleği zenginleştirmelerine olanak tanır.

Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation Anlatısında Bellek ve Kimlik Bağlantısı

Almanya'ya misafir işçi olarak gelmiş bir ailenin ikinci kuşağını temsil eden Şenocak, *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı üçüncü deneme çalışmasını 2001 yılında yayımlamıştır. Bu çalışma, *Der Griff hat einen Sprung, Mein Europa: Kultur als Spiegelbild von Identitäten, Für eine autonome deutsch-türkische Identität, Hybride Engel, Jenseits der Landessprache* ve *Welcher Mythos schreibt mich?* başlıklı denemelerden oluşmaktadır. Yazar, bu deneme çalışmasında kültürlerarasılığı, Türk-Alman ilişkilerini ve Türk misafir işçilerinin Almanya'daki diğer topluluklarla iç içe geçmiş kimliklerini ele alır. *Zungenentfernung* başlığı, Türkçeye "dil çıkarılması" veya "koparılması" olarak çevrilebilir ve göçmen statüsündeki Türklerin, Alman ve Türk kültürleri arasında sıkışarak kendi dillerini ve ifade yetilerini kaybetmelerine yönelik ironik bir göndermede bulunur. Başlık, dillerin sembolik olarak çıkarılmasını ve iki kültür arasındaki dilsel mesafeyi ima eden çok katmanlı bir anlam taşır.

Yaşamın birçok gereksinimi dil becerisiyle karşılandığından, göç edilen ülkenin dilini konuşamamak ilk aşamada büyük bir engel oluşturur; bu nedenle, göçmen statüsü evrensel ölçekte "dilsiz olmak" ile özdeşleştirilir. Bu bağlamda "Şenocak, geleneksel 'dilsiz göçmen' kavramına eleştirel bir bakış sunarken, Almanya ile Türkiye arasındaki aşılabilir gibi görülen farklılıkları bir çıkış noktası olarak ele alır" (Demirezen, 2023, s. 100). Dolayısıyla bu başlık yalnızca dilin, fiziksel ya da sembolik kaybını değil, aynı zamanda dil yetersizliğinin iletişim ve kültürel yakınlaşma üzerindeki zorluklarını da vurgular. Göçmenlerin Almanca öğrenerek toplumsal bağlarını güçlendirmeye çalışırken, dil becerilerinin toplumsal ve kültürel mesafeyi aşmada sınırlı kalmasına dikkat çeken Şenocak, dilin kimlik ve kültür arasındaki çatışmada kilit bir unsur olduğunu ortaya koyar. Şenocak, her iki toplumun edebi kültürlerini ve kültür politikalarını ele alırken, üçüncü bir toplumu da eklemleyerek bu konuları daha geniş bir perspektiften incelemektedir. Böylece Almanya'ya göç etmiş diğer toplumların da uyum süreçlerine, kimliklerini sürdürme mücadelelerine ve edebi kültürlerine ışık tutmaktadır. Bu anlamda, yazar kendine özgü bir tarz geliştirmiş ve özellikle deneme ile şiiri ya da deneme ile kurguyu olağanüstü bir şekilde harmanlamıştır. Aynı zamanda, Şenocak anlatımında kendine has karakteristik üslubunu ortaya koyarak gözlemler yapar ve bu gözlemleriyle zaman zaman karamsarlıkla iyimserlik arasında bir denge kurar (Demirezen, 2023, s. 87).

Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, "Şenocak'ın edebi metinleri, 'ben' ve 'sen' arasındaki ilişkiyi, bu ilişkiden doğan kabul ve ret edilme, entegrasyon ve asimilasyon ikilemlerini derinlemesine ele alır. Bunun yanı sıra Şenocak, Doğu ve Batı'nın, özellikle Akdeniz ile Ortadoğu'nun tarihsel ve kültürel zenginliklerinden beslenerek bu temaları işler. *Zungenentfernung*'da Şenocak, Almanya ile Türkiye arasındaki güncel ilişkilere dair çarpıcı ve ironik yorumlar sunar. "Anlatının merkezinde, kültürlerarası etkileşim, Türk-Alman kimliği ve Almanya'da yaşayan üçüncü bir toplumun melez kimlikleri teması yer alır" (Niblick, 2006, s. 18). Bu kimliklerin başkahramanlar üzerinde yarattığı içsel çatışmalar, aidiyet duygusu ile anayurt ve gurbet ikilemi, çalışmanın temel sorunları arasında ele alınır. Yazarın *Zungenentfernung* yapıtının yanı sıra *War Hitler Araber?* (1994), *Das Land hinter dem Buchstaben: Deutschland und der Islam im Umbruch* (2006), *Deutschsein: Eine Aufklärungsschrift* (2011) ve *In deinen Worten: Mutmaßungen über den Glauben meines Vaters* (2016) adlı çalışmalarında, bireylerin belleklerinin toplumsal çevreyle nasıl şekillendiği önemli bir tema olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Şenocak'ın aile ortamında edindiği, özellikle babasının anılarıyla harmanladığı kişisel anlatılarında, Türk-Alman kolektif belleğinin izleri görülmektedir. Türkiye-Almanya ikileminde yaşanan deneyimlerle şekillenen aile belleği, yazar aracılığıyla kuşaklar arasında aktarılmakta ve böylece belleğin sürekliliği sağlanmaktadır. Bu süreç, kolektif belleğin bir türü olan aile belleğinin, kuşaklar arası bellek olarak tanımlanabileceğini gösterir. Erll'e göre ailenin tüm üyeleri bu belleğin bir parçasıdır ve birinci kuşak, aktarılan anıların taşıyıcılarıdır. Bu nedenle, kolektif bellek, aile içindeki paylaşılan pratikler, etkileşimler ve iletişim yoluyla şekillenir (2017, s. 14). Bu süreç, Halbwachs'ın (1985) ifade ettiği bireysel belleğin çevre içinde oluşumuna dair düşünceleriyle de örtüşmektedir.

Yazar, öz yaşam öyküsünden hareketle, ebeveynlerinin sözlü anlatıları ve günlük yaşam pratikleri aracılığıyla hem memleketlerine hem de Almanya'ya dair anıların ve yaşam deneyimlerinin üçüncü kuşak torunlara aktarıldığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, ardışık kuşaklar bu birikimi döngüsel bir süreç içinde kendilerinden sonraki kuşaklara iletmeye devam eder. Böylece, anıları doğrudan deneyimlemiş tanık kuşaklar hayata veda etse bile, aile üyeleri bu öyküleri paylaşarak ve yaşatarak bellek aktarımını sürdürmektedir. Dolayısıyla, Erll'in belirttiği gibi, "kolektif ve kuşak belleği, sosyal grubun ya da toplumun en yaşlı üyesinin anımsayabildiği kadar geçmişe uzanır" (2017, s. 14).

Benzer şekilde, *"Die Unvollendeten"* romanında Jirgl, öz yaşam öyküsünden yola çıkarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Südetler bölgesinden zorla göç ettirilen Südet Almanı üç kadın bir erkek kuşağı bireysel, toplumsal ve kültürel bellek ve kimliğin aktarımı bağlamında ele alır. Jirgl, ardışık kuşakların anı ve deneyimlerini paylaşmasıyla gidilen yeni topraklarda bireysel belleğin, toplumsal ve kültürel belleğin şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğunu gösterir. Bu çerçevede, Südet Almanı bir ailenin yaşadığı göç deneyimi, kimlik ve bellek oluşumuna dair önemli sahneler sunar" (Kaygın, 2017, ss. 527-540). Ata kuşağın paylaşımlarının yanı sıra, ardışık kuşakların bireysel, kültürel ve kolektif belleğinin oluşumunda medya teknolojilerinin katkısı günümüzde önemli ölçüde artmıştır. Almanya'da büyüyen veya doğan sonraki kuşaklar, anayurtla bağlarını ya da anayurt hayallerini gelişen medya teknolojileri aracılığıyla korumuşlardır. 1990'lı yıllarda Türkiye'de özel televizyon kanallarının yayına başlaması ve bu kanalların Almanya'da izlenebilmesi, internet erişiminin yaygınlaşması ve gazetelere daha kolay ulaşılabilmesi, üçüncü kuşak Türk azınlığın anayurtla olan bağına daha da güçlendirmiştir. Yaşadığımız yüzyılda gerçekleşen teknolojik devrim, medya teknolojilerindeki görsel, işitsel ve yazınsal değişimler sayesinde, anayurttan Türkiye'ye ait her şey Almanya'daki Türklerin yaşam alanlarının her noktasına aktarılmıştır. Bu durum, özellikle Almanya'da doğup büyüyen kuşakların belleklerinin şekillenmesinde ve Türk kimliği ile aidiyet duygularının oluşumunda, Türk kültürü ve toplumsal yaşam biçimiyle pekiştirilmesinde büyük rol oynamıştır (Kaya, 1999, ss. 59-64).

Bu dönemden itibaren Almanya'daki Türkler, Türkiye'deki televizyon kanallarını, gazeteleri ve radyoları kolaylıkla takip edebilmişlerdir. "Anayurttan gelen televizyon programları, müzik kasetleri ve video kasetleri gibi medyanın kültürel taşıyıcıları sayesinde diasporada oluşturulan bu "anayurt" olgusu anayurt ritmini, renklerini, müziğini ve görüntüsünü yansıtarak, uzak bir coğrafyada bile anayurtla olan bağı canlı tutmayı başarmıştır" (Kaya, 1999, s. 64). Bu anlamda Türkiye'den yansıyan bu kültürel fenomenler Türk azınlığın kolektif belleğinin ve kimliğin kuşaklar arası varlığını sürdürmesinde en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Medya teknolojileri sayesinde, anayurttan uzak bir ülkede yaşayan Türklere yansıtılan anayurt atmosferi, bir bakıma ilk kuşağın yaşam çemberinin merkezine taşınmıştır. Almanca bilmeyen birinci kuşak Alman toplumundan uzak bir yaşam sürerken, Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen Türk aileleriyle iç içe bir sosyal çevre oluşturmuş ve bu yaşam tarzı, onlar için bir anlamda başka bir dünyaya kapılarını kapatmıştır. Şenocak, Türklerin bu içine kapalı yaşam tarzına göndermede bulunarak söz konusu denemesinde, birinci kuşağın kırk yılı aşkın süredir Almanya'da yaşamasına rağmen Alman toplumundan kendini ayırttığını ve adeta karantina altında kalma durumunu eleştirir. Yazar, Alman ve farklı kültürlerden toplumlardan izole yaşamın aksine; iki toplumun, iki kültürün ve hatta üçüncü kültürlerin bir araya gelerek homojen bir yapı oluşturmasını savunur. Bu tutumuyla yazar, edebiyat bilimci Astrid Erll'in "kolektif belleğin taşıyıcıları olarak aile yaşamının deneyim alanını paylaşan tüm aile üyeleri" (2005, s. 18) tezine karşı bir duruş ortaya koyar. Zira yazar, sadece aile bireylerinin değil, farklı kültürlerin de bir araya gelmesini önerir. Ancak, bu durum Türk toplumunun toplumsal belleğinden uzaklaşmasına, ait olunan kültürel mirasın aktarımının ve kimlik inşasının zorlaşmasına yol açabilir. Almanya'ya ilk gelen kuşak ve onların çocuklarının bireysel ve kolektif belleği, kendi aile ilişkileri ve paylaşılan kültürel etkinliklerle şekillenirken, bu ülkede doğan kuşakların bireysel, toplumsal ve kültürel bellekleri, sosyal etkileşim ve farklı kültürlerden bireylerle kurdukları iletişim aracılığıyla şekillenmektedir. Bu bağlamda, Şenocak'ın savunduğu homojen yapı, Türklerin sonraki kuşaklarının belleğinin içsel dinamiklerini değiştirecek bir etki yaratabilir. Yazar, deneme çalışmasının arka kapağında Almanya'nın kırk yıllık bir karantina istasyonu olduğunu ifade eder ve artık bu gemiden karaya çıkma, kendini ifade etme zamanının geldiğini vurgular (Şenocak, 2001). Bu vurgu, özellikle bellek ve kimlik inşası açısından dikkate değerdir. Şenocak, "karantina" benzetmesiyle, Sigrid Weigel'in "Her kuşak, kendisinden önceki kuşakların deneyimlerini, bilgilerini ve miraslarını devralarak kendi kimliğini oluşturur; bu bağlamda bireyler, yaşadıkları döneme özgü tecrübelerle kimliklerini inşa ederler" (2006, ss. 108-109) tezini destekleyen bir görüş sunar. Ancak bu görüş, yalnızca mirasın devralınmasıyla sınırlı değildir; yazar, devralınan mirasın ötesine geçerek bir değişim ve dönüşümün yaşanması gerektiğini de savunur. Böylece Şenocak, kolektif belleğin durağan bir yapıdan ziyade, değişime açık bir süreç olduğuna işaret eder.

Yazarın denemeleri için tercih ettiği başlıklar, ilk bakışta “kimlik”, “öteki olma” ve “kendini ifade edememe” gibi temaları ele alacağının işaretlerini vermektedir. Ben-anlatıcı tarafından aktarılan bu anlatının odak noktasında, Almanya’daki Türklerin kimliğinin toplumsal bir gerçeklik olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yazar, bu sorunu kültürel, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla çok katmanlı bir şekilde ele alırken, Türklerin Almanya’daki deneyimlerinin bireysel ve toplumsal etkilerini yansıtır ve okuyucuda empati uyandırmayı hedefler. Böylece *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* ve *Für eine autonome deutsch-türkische Identität* denemeleri Almanya’daki Türklerin kimlik ve sosyal konumlarının yeniden değerlendirilmesi açısından önemli bir derinlik sunar. Diğer taraftan Jirgl, Südet Almanlarının, kendileriyle benzer kültürel yapıya sahip Alman toplumu içinde nasıl konumlandığını ve Südet Almanı kimliğinin kabul edilışindeki belirsizliği, Türkçeye ‘tamamlanamamış’ veya ‘bitmemiş’ olarak çevrilebilecek *Die Unvollendeten* ifadesiyle betimlemeye çalışmıştır. Bu anlamda Jirgl de tıpkı Şenocak gibi, romanının başlığında ironi ve duygusal yoğunluk barındıran bir anlatımı tercih etmiştir.

Söz konusu denemelerde, ironik anlatım tarzıyla yazar hem iki ülke arasındaki sosyal ve kültürel farklılıklara hem de iki dil arasındaki aşılmaz mesafeye dikkat çekmektedir. Türklerin Almanya’ya gelişinin üzerinden altmış yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, özellikle ilk kuşağın Almanca kendini ifade edememesi, Alman komşularıyla iletişim kuramaması ve resmî kurumlarda yalnız başına işlem yapamayarak ikinci kuşak çocukları ya da üçüncü kuşak torunlarının yardımına ihtiyaç duyması, Almanya’ya uyum sürecindeki önemli engellerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Alman siyasi iradesinin Türklere tanıdığı vatandaşlık yasalarındaki değişikliklere rağmen, bu ülkeye gelen birinci kuşağın anayurttan getirdiği geçmiş bilgilerini, kendi toplumsal çevresinde paylaşarak kapalı bir grup oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu durum dil öğrenme, Almanya’ya uyum sağlama ve Alman toplumu ile Almanya’daki diğer topluluklarla homojen bir yapı kurma çabalarına çok yönlü engeller oluşturmuş; ancak aynı zamanda Türklerin asimile olmasını engellemiştir. Kaya’nın çalışmasında belirttiği üzere, “Türk azınlığın yoğun bir şekilde kültürel olarak Türkiye’den beslenmesi sonucunda; diasporik özne, Alman devletinin bir nesnesi olmaktan kısmen uzaklaşmış olur. Böylece asimilasyon ve kültürel değişim zinciri belli ölçülerde kırılmış ve özellikle Berlin’de yaşayan Türkler, kendi kültürel ve sosyal adacıklarını kolaylıkla oluşturabilmişlerdir” (1999, s. 38).

Buna karşılık, ikinci ve üçüncü kuşakların çok daha belirgin bir şekilde yaşadıkları toplumun kurallarına ve yaşam biçimine uyum sağladıkları dikkat çekmektedir. Alman okullarına giden ve dil becerilerini iyi seviyeye geliştiren bu kuşaklar Alman toplumuyla ve Almanya’daki diğer toplumlarla sıkı bağ kurabilmişlerdir. Bu iletişim ve etkileşim ortamı beraberinde farklı kültürlerle, inançlara ve dünya görüşlerine sahip bireylerin bilgi ve kültürel paylaşımlarına olanak sağlamıştır. Bu ortam Almanya’daki Türklerin toplumsallaşmasına, kültürlerarası kimliklerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla iletişimin temel aracı dil sayesinde bu kuşaklar ev sahibi ülkenin toplumsal yaşamının bir parçası olmuştur. Yazar, Almanya’daki Türk kökenli bireylerin kimlik inşasında bellek ile kimlik arasındaki güçlü ilişkiyi ön plana çıkarır. Göçmenler, hem yaşadıkları ülkenin kültürel kodlarını öğrenir hem de kendi geçmişlerinden beslenerek yeni bir kimlik biçimi oluştururlar. Şenocak’a göre bu kimlik, ne tamamen Alman ne de tamamen Türk’tür; her iki kültürel alanla ilişki kurabilen “özerk bir kimlik”tir. Bu noktada, yazarın şu ifadesi önemli bir yer tutar: “Bazılarının, bağımsız bir Almanya-Türk kimliğinin oluşumuna karşı çekimser olmalarını anlamak ise zordur. Sonuçta, bilinçli vatandaş, her hukuk devletinin en önemli yapı taşıdır” (2001, s. 61). Yazar Almanya-Türk kimliğinin bağımsız ve özerk bir şekilde inşa edilmesinin, bir toplumun en temel ilkelerinden biri olan bireysel özgürlük ve katılım hakkı açısından ne kadar önemli olduğunu vurgular.

Şenocak’ın ifade ettiği üzere, bu kuşaklar kültürlerarası etkileşim bağlamında “gündelik yaşamda başka toplumların bireyleriyle bir araya gelmiş, onlarla etkileşimde bulunmuş, farklı kültürlerin müziğiyle eğlenmiş ve birbirlerini tanıyacak mekânlar bulmuşlardır” (2001, s. 44). 1960’lı yılların başından itibaren farklı kültürlerden insanları barındıran Almanya, her ne kadar anadili Almanca olmayan bireyler için uygun yaşam koşullarını göz ardı etmiş olsa da özellikle üçüncü kuşak, Alman televizyon kanallarını izlemiş, dergilerdeki Almanca metin ve makaleleri okumuş, Alman tiyatro ve müze programlarını takip edebilmiştir (2001, s. 44).

Bu bağlamda, Sözen’in tespitiyle, Almanya’daki Türk kökenli ikinci ve özellikle üçüncü kuşağın azınlık kimliği, melez ya da çifte kimlikli yapısında şekillenmiştir. Bu kuşağın bireyleri, “Alman Türkü” veya “Almanya’daki Türk” olarak adlandırılmıştır. “Alman Türkleri” kimliğiyle yaşayan üçüncü kuşağın bireyleri, kendilerini ne tam Alman ne de tam Türk olarak hissetmekte, çifte değerlilik niteliği taşıyan özellikler göstermektedir. Sözen’in ifadesiyle, “bu bireyler, toplumlarına ait sosyal ve bireysel değerleri birlikte yaşayarak çifte sosyalleşme, çift dillilik ve çifte kimlik ile birlikte çifte değerlilik sürecini işler kılmaktadır”

(2002, s. 134). Benzer bir şekilde, Şenocak söz konusu yapıtında yer alan *Welcher Mythos schreibt mich?* (Hangi Mitos Beni Yazıyor?) başlıklı denemesinde çifte kimlik altında yaşadığı zorluklara da dikkat çeker. “Kökenim itibarıyla Almanya’da yaşayan etnik bir azınlığın üyesiyim. Bu, şu anda Almanya’da yaşayan en büyük azınlık olan Türklere tekabül ediyor. Öyleyse ben bir Türk yazar mıyım? Çalışmalarımı öncelikli olarak Almanca yazıyorum, sekiz yaşında öğrendiğim bir dilde. O halde ben Almanca yazan bir yazar mıyım? Belki de Türk kökenli, Almanca yazan bir yazar? Yoksa aslında var olmaması, hatta olmaması gereken bir şey miyim?” (Şenocak, 2001, s. 97). Bu sorgulamalar, göçmen kökenli yazarların aidiyet hissi ve kimlik inşasında bellek ile dilin oynadığı belirleyici rolü ortaya koyar.

Öte yandan, Şenocak özellikle *Hybride Engel* (Melez Melek) başlıklı fantastik denemesinde, göçmen bireylerin içinde bulundukları kültürel melezliği ve bu bağlamda kimliklerinin çok katmanlı doğasını ele alır. Bu metinde, kimlik sabit bir aidiyet değil, aksine, farklı kültürel unsurların iç içe geçtiği dinamik bir yapı olarak değerlendirilir. Aynı şekilde *Der Bart (Sakal)* adlı öyküsünde, İslami erkekliğin dışsal bir simgesi üzerinden kimliğin dışavurumu ve toplumsal algılarla nasıl şekillendiğine dair bir anlatı sunar (Şenocak, 2001, s. 61). Böylece Şenocak, kimliğin ve belleğin yalnızca geçmişle değil, aynı zamanda güncel toplumsal ve kültürel dinamiklerle şekillenen bir süreç olduğunu vurgular.

Bunların ötesinde, ele alınan *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* (Dilin Koparılması: Karantina İstasyonundan Bir Rapor) denemesinde ben-anlatıcının tutumu ve perspektifi, yazarınkine neredeyse tamamen paralel olduğu söylenebilir. Bu nedenle yazar, otobiyografik bir metni kurmaca bir anlatıya dönüştürmüş gibidir. Şenocak’ın anlatısında kurmaca ve gerçek unsurların güçlü bir şekilde iç içe geçtiği görülmektedir (Zipfel, 2001, s. 50). Ben-anlatıcı, içsel yolculuğu sırasında hissettiği gibi, dış dünyada da bireysel ve toplumsal ilişkilere dikkatle bakarak insanların ne tamamen Türk ne de tamamen Alman olduklarını fark eder. Bu nedenle, onları *Almanya Türkleri* yani Almanya’da yaşayan Türkler olarak adlandırır (Şenocak, 2001, s. 58). Bu durum, özünde bir etiketleme olduğu kadar, aynı zamanda bir kimlik meselesini de ifade etmektedir.

Kültürlerarası karşılaştırma yapmak, bir diğer kültürün kuşaklararası kültürel ve kolektif bellek yansımalarını ve farklılıklarını anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda, yeni dönem Alman edebiyatını temsil eden Zafer Şenocak ve Reinhard Jirgl’in yapıtları; göç, aidiyet, kimlik, anı ve bellek gibi ortak temaları işlerken kültürel ve kolektif bellek bağlamında zaman zaman birbirinden farklı yaklaşımlar sunar.

Şenocak, tıpkı Jirgl gibi, çalışmalarında çocukluk anılarına ve deneyimlerine sıkça göndermeler yapar. Göç nedeniyle başka bir coğrafyaya yerleşmiş yazarların yapıtlarının yalnızca aidiyet ve kimlik sorunsalı çerçevesinde değil, aynı zamanda özgün anlatı teknikleri ve evrensel insani deneyimlerle bağlantıları üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Jirgl’in ve Şenocak’ın yapıtlarında hem paralellik gösteren hem de ayrışan noktalar şu şekilde özetlenebilir: Şenocak, dilin kimlik üzerindeki dönüştürücü gücüne odaklanır ve göçmen bireyin, yeni bir dil ve kültürel bağlamda kimliğini nasıl yeniden tanımladığını tartışır (2001, s. 97). Şenocak’ın perspektifi daha çok bireysel düzeydedir ve göçmen kimliğinin evrimini, kişinin yaşadığı toplumla etkileşimi bağlamında ele alır. Jirgl ise *Die Unvollendeten* romanında, aynı ırkı ve dili paylaşan ancak farklı bir coğrafyada yaşayan bireylerin, toplumsal ve kültürel belleği nasıl aktaracaklarını ve kimliklerini nasıl sürdüreceklerini tartışırken, coğrafyanın bu süreçteki rolünü vurgular. Jirgl’e göre, göçmenler yeni bir coğrafyada eski kültürel imgelerden uzak kalabilirler, ancak kimliklerini sürdürme çabası, tarihsel bağlamdan beslenir. Ayrıca, Jirgl, göç olgusunu tarihsel bir bağlama oturarak, savaş sonrası Almanya’daki yeniden yapılanma sürecini ele alır ve bunu “o zaman ve bugün: Sıfır noktası / Stunde Null” (2003, s. 84) ifadesiyle özdeşleştirir. *Stunde Null* terimi, Almanya’nın yenilgisi ve savaşın sona ermesiyle birlikte ülkede yaşanan toplumsal ve kültürel yeniden yapılanma sürecini tanımlar ve bu süreç, fiziksel, sosyal ve kültürel sıfırlamayı simgeler. Jirgl, *Die Unvollendeten* romanında bu kavramı bilinçli bir tercihle kullanarak, savaş sonrası dönemde kimlik, kolektif bellek ve kültürel belleğin yeniden inşasına dair önemli bir süreci tanımlamaya çalışır.

Bu çerçevede, yazar ile edebi metni arasında öz yaşam öyküsel bir bağ kurulurken, Şenocak göçmen yazarların anlatılarının yalnızca aidiyet ve kimlik sorunsalı üzerinden okunmasının, onların edebi yaratıcılıklarını ve metinlerindeki mitolojik ve bireysel yapı taşlarını göz ardı edebileceğini savunur. Şu sözleri bu yaklaşımı özetler: “Kendi dil coğrafyasının dışında yaşayan yazarlarda aidiyet soruları, diğer biyografik detayları gölgeleyebilir. Çalışmalarının mitolojik temelleri tamamen gözden kaçabilir” (2001, s. 97). Bu eleştirisiyle Şenocak, göç deneyimi yaşamış yazarların yapıtlarının yalnızca kimlik ve aidiyet çerçevesinde değerlendirilmesinin, onların edebi derinliklerini ve sanatsal yönelimlerini sınırlayabileceğine dikkat çeker.

Bu nedenle, göçmen yazarların edebi yapıtlarının genellikle biyografik anlatılar olarak görüldüğü ve onların sanatındaki derin yapısal katmanların göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Şenocak, bireysel biyografilerin yalnızca kişisel deneyimlerin toplamı olmadığını, aynı zamanda grup kimliklerinin yansımalarını da içerdiğini belirtir. Bu bağlamda, bireysel anlatılar toplumsal ve kültürel bellekle iç içe geçerken, yazarın kimliği sabit bir aidiyetten ziyade dinamik ve çok katmanlı bir yapı kazanır (2001, ss. 97-100). Bu çerçevede, göçmen yazarlar yalnızca kendi bireysel geçmişlerinin değil, aynı zamanda kolektif belleğin de taşıyıcısıdır. Bu nedenle, onların metinleri bireysel bellek ile toplumsal kimlik arasındaki gerilimi yansıtan çok katmanlı anlatılar olarak değerlendirilmelidir.

Zafer Şenocak’a göre edebiyat bireysel bir yaratım sürecidir. Bu bağlamda, edebi metinlerin yalnızca bir aidiyet veya göç öyküsü olarak okunmaması gerektiğini belirtir. Zira edebiyat, bu öykülerinin arka planında yaşanan derin ve anlamlı izleri gün yüzüne çıkarır ve kamuoyuna anımsatır (Şenocak, 2001, ss. 49-53). Şenocak, “Yazma mitosum, neredeyse tüm kitaplarımda bir motif gibi yer alan ve çocukluğumdan beri en yakın çevremde hissettiğim bir ikilemden beslenmektedir: rasyonel ve mistik—ya da modern bir ifadeyle, gizemli—dünya deneyimi arasındaki ikilem, fizik ile metafizik arasındaki gerilim (2001, s. 99). Şenocak’ın denemelerinde sıkça işlediği Türk ve Alman kültürleri arasında kimlikli bir gelgit yaşadığı gibi, düşünsel dünyasında da bilimsel açıklamalarla mistik veya sezgisel kavrayışlar arasında bir denge kurmaya çalışır. Dolayısıyla, göçmen yazarların edebi anlatılarını yalnızca aidiyet ve kimlik sorunsalı çerçevesinde değil, aynı zamanda onların özgün anlatı teknikleri ve evrensel insani deneyimlerle olan bağlantıları üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

Sonuç

Zafer Şenocak, *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* adlı deneme çalışmasının başlığıyla derin, ironik bir anlam ortaya koyar. Söz konusu çalışmada Şenocak, Almanya’da sayısal çoğunlukta olan Türk azınlığının, kendini ifade etme çabalarıyla birlikte Almanların ön yargılarını aşmakta ne denli zorlandığını vurgular. Bu başlık, aynı zamanda iki toplum arasındaki kültürel farklılıkların ne kadar derin ve mesafeli olduğunu sembolize eder. Bir taraftan Türk azınlık, Almanya’ya uyum sağlama konusunda yoğun çaba sarf ederken, diğer taraftan inanç, gelenekler ve kültürler arasındaki büyük ayrımlar, bu iki toplumun bireylerinin birbirleriyle sağlıklı bir ilişki kurmalarını da zorlaştırmaktadır. Şenocak, bu bakış açısıyla çok kültürlü bir yaşamın derinliklerine iner ve melez kimlikler konusunda yaptığı gözlemlerle, kültürlerarası etkileşimin karmaşıklığını ve zorluklarını ilginç ve ironik bir şekilde ele alır.

Bununla birlikte, yazar kültürler arası karşılaştırma yaparak bireylerin kendi kültürlerinin ve öteki kültürün birbirinden farklılıklarını idrak edebilme imkânı bulur; bu sayede kişinin kendi kültürünü yabancılar karşısında daha iyi anlamasını sağlar. Kültürlerarasılığın, temelde toplumsal yaşamın bir parçası olarak görülmesi gerektiğini vurgulayan Şenocak, bu bağlamda kültürler arası diyalog veya çatışmanın anlamını sorgularken, kültürün tüm yönleriyle detaylı bir biçimde incelenmesinin önemine dikkat çeker. Yazar, göçmenlerin Alman toplumuna uyum süreçlerine değinirken kültürün bireyi/toplumu diğer toplumlar içinde izole edici bir işlevi olduğunu da belirtir; bu durumun ötekileşme veya yalnız kalma sorununu da beraberinde getirdiğini vurgular. Ancak çok kültürlülüğün uyumlu bir ortamda yaşanması, uyum sağlamanın yalnızca göçmenlerden değil, ev sahipliği yapan halktan da beklendiğini ve kültürel çeşitliliğe karşı açık, hoşgörülü bir tutumun zorunlu olduğunu vurgular. Şenocak kimliğin dinamik bir yapı olduğunu, göçmenlerin iki kültür arasında sıkışmak yerine, bu ikiliği aşarak kendilerine özgü bir kimlik modeli yaratabileceklerini savunur. Bu sürecin merkezinde ise dilin belirleyici bir rol oynadığını belirtir.

Öte yandan belleği durağan bir yapı olarak görmek yerine, dinamik ve sürekli yeniden inşa edilen bir süreç olarak ele almanın, göçmen kimliğinin sağlıklı bir şekilde oluşmasını sağlayacağını ifade eder. Dolayısıyla, Şenocak, göçmen kimliğinin sabit bir aidiyetten ziyade, farklı kültürel ve tarihsel katmanların etkileşimiyle şekillendiğini ileri sürer. Bu, hem bireysel hem de kolektif belleğin, sürekli bir evrim içinde olduğuna işaret eder.

Şenocak’ın yapıtı özellikle göçmen kimliğinin çok katmanlı doğasını ve aidiyet hissini işlemesiyle dikkat çeker. Dolayısıyla yazar, bireysel anılar üzerinden kültürel ve kolektif belleği sorgularken, kimlik ve dil arasındaki etkileşime de odaklanır. Göç eden bireyin geçmişle bağlantısını koruma çabası, aynı zamanda yeni bir bağlamda kendini Türk-Alman, Türkiye Almanı ya da Almanya Türkleri olarak tanımlama ihtiyacı, Şenocak’ın metinlerinde öne çıkan temel konulardır. Şenocak’ın *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation* denemesi bir yandan Almanya’ya her yönüyle uyum sağlamak zorunluluğunu diğer taraftan anayurda ait geçmişini unutmadan Almanya’da kendini yeniden inşa etme sürecindeki zorlukları dile getirirken, aynı zamanda bellek aracılığıyla kuşaklararası aktarıma da bir pencere açar.

Jirgl'in *Die Unvollendeten* romanı ise özellikle Südet Almanlarının göç deneyimini ve dört kuşak boyunca yaşanan kültürel dönüşümü ele alır. Roman, savaş sonrası Almanya'da zorunlu göç gibi tarihsel travmanın bireysel ve kolektif bellek arasındaki dinamikleri nasıl bozduğunu irdelerken ilk kuşaktan başlayarak sonraki kuşaklarda belleğin ve kimliğin yeniden inşa edilme sürecini ve bu olguların kuşaklar arası nasıl aktarıldığını da tartışır.

Her iki yazar göç olgusunu farklı bağlamlarda ele alsalar da benzer temalara odaklandıkları görülür. Şenocak, bireysel deneyimleri merkeze alırken, Jirgl daha geniş bir tarihsel çerçeveye sunar. Şenocak'ın edebi metinlerinde dil, kimlik ve aidiyet sorunsalları, bireyin öz yaşam öyküsü üzerinden şekillenirken Jirgl'in romanında da öz yaşam öyküsü üzerinden tarihsel travma "zorunlu göç" temelinde bireysel, toplumsal ve kültürel belleğin kuşaklar boyunca nasıl aktarıldığı ve ne ölçüde aktarıldığına ışık tutulmaktadır. Bu bağlamda Jirgl'in romanı, dört kuşak boyunca değişen kültürel belleği ele alır, benzer bir şekilde Şenocak bireysel bellekten yola çıkarak değişen koşullar ve sosyal çevre içerisinde kültürel bellek değişimini yansıtır. Bu bağlamda Zafer Şenocak ve Reinhard Jirgl'in yapıtları, göç ve bellek temalarını işlerken farklı kültürel ve tarihsel bağlamlardan hareket etmelerine rağmen, ortak bir zeminde bulunduğu görülür. Bu anlamda her iki yazarın da bireyin ve toplulukların geçmişle, yani çocukluğun geçtiği ve anılar biriktirdiği anayurtla olan ilişkisini ve bu ilişkinin bellek ve kimlik üzerindeki etkisini sorgulamaktadırlar. *Die Unvollendeten* romanının analizi, Südet Almanlarının tarihsel deneyimiyle şekillenen kolektif ve kültürel belleği anlamamıza olanak sağlarken, Şenocak'ın anlatıları, bireysel ve kültürel kimliğin yeniden inşasında dilin rolünü ön plana çıkarır. Bu bağlamda, her iki yazarın yapıtları kültürlerarası ve hem bireysel hem de toplumsal bellek çalışmaları için zengin bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

Şenocak'ın söz konusu yapıtında, bellek ve kimliğin nasıl şekillendiği, bireylerin ve kuşakların yaşadıkları yerlerin, kültürlerin ve dilin kimlik üzerindeki etkilerinin nasıl yansıtıldığı ele alınmaktadır. Bu anlamda, yazarın anlatıdaki açıklamaları, bireylerin köklerinden ve geçmişinden kopmuş olsa dahi, kimliğini ve aidiyetini koruyarak, deneyimlerini yaşatmaya devam ettiğini gösterir niteliktedir. Sonuç olarak, Şenocak'ın metinlerinde bellek ve kimlik, coğrafi sınırların ötesinde, bireylerin geçmişle, çevreyle ve kültürle olan etkileşimi üzerinden şekillenen bir olgu olarak görülebilir.

Yazar Katkıları: Fikir - G.Y. / Ş. K.; Tasarım - G.Y. / Ş. K.; Denetim - G.Y. / Ş. K.; Kaynaklar - G.Y. / Ş. K.; Veri Toplama ve/veya İşleme - G.Y. / Ş. K.; Analiz ve/veya Yorum - G.Y. / Ş. K.; Literatür Taraması - G.Y. / Ş. K.; Yazma - G.Y. / Ş. K.; Eleştirel İnceleme - G.Y. / Ş. K.; Diğer - G.Y. / Ş. K.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - G.Y. / Ş. K.; Design - G.Y. / Ş. K.; Supervision - G.Y. / Ş. K.; Resources - G.Y. / Ş. K.; Data Collection and/or Processing - G.Y. / Ş. K.; Analysis and/or Interpretation - G.Y. / Ş. K.; Literature Search - G.Y. / Ş. K.; Writing Manuscript - G.Y. / Ş. K.; Critical Review - G.Y. / Ş. K.; Other - G.Y. / Ş. K.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Financial Support: The authors declared that they received no financial support for this study.

Kaynaklar

- Assmann, J. (2005). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. C. H. Beck.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (Çev. A. Tekin). Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (1996). *İnsan ilişkileri ve kimlik*. Sistem Yayınları.
- Demirağ, H. & Kakişım, C. (2018). Almanya'daki Türklerin göç ve entegrasyon süreci: Birinci ve üçüncü kuşak karşılaştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 123–152.
- Demirezen, F. (2023). *Aufklärung: Entfremdung von der Tradition? Zafer Şenocaks Reflektion der türkischen Kultur – Ein Wandlungsprozess* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, 805337, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Erll, A. (2005). Literatur als Medium des kollektiven Gedächtnisses. In A. Erll & A. Nünning (Hrsg.), *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft: Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven* (ss. 249–276). de Gruyter.

- Erll, A. (2017). *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung* (3., aktualisierte und erweiterte Auflage). J. B. Metzler.
- Halbwachs, M. (1985). *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Suhrkamp.
- Jenerasyon/Kuşak. (n.d.). In *Wikipedia*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Genos>
- Jirgl, R. (2003). *Die Unvollendeten*. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Kaya, A. (1999). Türk diasporasında etnik stratejiler. *Toplum ve Bilim*, 8, 38–64.
- Kaygın, Ş. (2017). Rheinhard Jirgl'in *Die Unvollendeten* romanında kültürel ve kolektif bellek yansımaları. E. Özkaya ve A. Yılmaz (Ed.), *Batı Edebiyatında Bellek III* içinde (ss. 512–525). Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Krüger, L. M. (2020). *Generationsbücher: Romane und Zeitgeistpublikationen seit den 1990er Jahren* [Doktora tezi, Universität Siegen]. <https://doi.org/10.25819/ubsi/10037>
- Möller, S. (2010). Erinnerung und Gedächtnis. *Docupedia-Zeitgeschichte*. https://zeitgeschichtedigital.de/doks/frontdoor/deliver/index/docId/323/file/docupedia_moller_erinnerung_gedaec_hnis_v1_de_2010.pdf
- Niblick, B. (2006). *Die Suche nach deutsch-türkischer Identität in der Literatur von Zafer Şenocak*. Lafayette College.
- Onaran, S. (2014). Tarih ile aile romanı ilişkisi: Zülfü Livaneli'nin "Serenad" romanında sergilenen geçmiş ve bellek. *Diyalog*, 1, 59–70.
- Şenocak, Z. (1994). *War Hitler Araber? Irreführungen an den Rand Europas: Essays*. Babel-Verlag Hund & van Uffelen.
- Şenocak, Z. (2001). *Zungenentfernung: Bericht aus der Quarantänestation*. Babel Verlag.
- Weigel, S. (2002). Generation, Genealogie, Geschlecht: Zur Geschichte des Generationskonzepts und seiner wissenschaftlichen Konzeptualisierung seit Ende des 18. Jahrhunderts. L. Musner and G. Wunberg (Hrsg.), In *Kulturwissenschaften: Forschung–Praxis–Positionen* (ss. 161–190). WUV.
- Weigel, S. (2006). *Genea-Logik: Generation, Tradition und Evolution zwischen Kultur- und Naturwissenschaften*. Wilhelm Fink Verlag.
- Welzer, H. (2002). *Das kommunikative Gedächtnis: Eine Theorie der Erinnerung*. Beck Verlag.
- Zafer Şenocak interview. (2005, September 20). *Foreigner*. http://www.foreigner.de/in_zafer_senocak.html
- Zipfel, F. (2001). *Fiktion, Fiktivität, Fiktionalität: Analysen zur Fiktion in der Literatur und zum Fiktionsbegriff in der Literaturwissenschaft*. Erich Schmidt Verlag.